

Methods of Enhancing Participation in the Contemporary Urban Planning System in Iran with Emphasis on Participatory Theories

Hossein Khani

PhD student in Islamic Urban Planning,
Tabriz Islamic Art University.

Mohammad Taghi Pirbabaei *

Professor of Urban Planning Department,
Tabriz Islamic Art University.

1. Introduction

The nature of man as a social being and dependent on the surrounding environment is always formed in establishing relationships with the social sphere and others, and his idea does not make sense without the presence of others and relationships with them. Participation and cooperation as one of the requirements of human life has long been the focus of attention and attitude of thinkers in different ages and countries. What is important in this participation and cooperation is that its type and form are in accordance with human desires and needs, and providing and responding to them can explain the structure of partnership and harmony.

2. Literature Review

With the strengthening of the attitude of participation in the modern era, especially the postmodern era, and the creation of theories such as: participatory planning and urban development by thinkers such as Patsy Healy, Jane Hillier, Arnstein, Huntington, etc., the issue of people's presence in the field of planning and preparing people-centered plans has become more and more agreed upon, and a relatively solid consensus has been formed among thinkers in this field. With the emergence and development of this range of approaches, urban managers realized that the authoritarian and top-down view of urban development was approaching its end and that putting people at the center of the city and urban planning was an issue that ultimately benefited all those involved. With regard to concepts such as pluralism, negation of authoritarianism, attention to relativism, attention to discourse, etc., postmodernism condemned all the components of modernism and placed interaction

* Corresponding Author: Pirbabaei@tabriziau.ac.ir

How to Cite: Khani, H; Pirbabaei, M. T .(2026). Methods of Enhancing Participation in the Contemporary Urban Planning System in Iran with Emphasis on Participatory Theories , *Journal Urban and Regional Development Planning*, 11 (36). 157-189.

and human-centeredness at the forefront of its theories. It is important to note that participation in different societies is formed on the basis of social and cultural structures, norms, laws, etc., and each society has its own specific framework that has played a role in formulating and explaining the theories presented. The theories expressed on the subject of participation in the contemporary period, and especially in the postmodern period, have been mostly derived from Western societies with their specific cultural characteristics. These theories have been developed and expanded in a situation where the designers' view of the social conditions of their society and based on the characteristics and structures existing in their communities has been. Therefore, the researchers in this study sought to explain a model for citizen participation in the Iranian urban planning system with a view and understanding of contemporary theories so that they could present a model and structure derived from the current conditions of Iranian society and appropriate to it. Therefore, by studying their thoughts and theories, they first extracted a model related to the consensus of theories and then, by conducting field surveys and obtaining opinions from scholars and experts, in addition to preparing a questionnaire from citizens, they presented a model appropriate to the situation in Iran.

3. Methodology

In this study, tools such as documentary and library studies, field observation, conducting interviews with experts, and also obtaining a questionnaire from citizens were used to write the research, and the research method in this article was a mixed method to increase the richness and scientific value of the studies. It should be noted that the research strategy is retrospective and critical realism along with the theory of validity has been used as the theoretical approach of the research. In addition, the intellectual paradigm used in this research is post-structuralism and Kappa and Kohn coefficients have been used in the validity and reliability of the questionnaires, as well as the Delphi approach for conducting interviews. It is important to note that the content analysis method has also been used in evaluating the topics.

4. Results

In the study conducted, it was found that citizens and experts have lost their complete trust in urban managers and decision-makers for various reasons and are requesting the presence of citizens in various urban issues, including decision-making and decision-making axes. Finally, by examining, reviewing, and analyzing the questionnaires and interviews conducted, it was determined that one of the most important components in people's participation is delegating power to them in

decision-making and decision-making and strengthening their spontaneous role in matters related to city administration, which can be effective in this path by accompanying managers and providing incentives. In the final section, suggestions are presented to continue this path by presenting the extracted model, as well as answering the questions and examining the research objectives.

5. Conclusion

In the presented model, which is extracted from all the studies conducted in this study, it was determined that participation in the Iranian urban planning system can be divided into two parts: decision-making and decision-taking. In the decision-making part, matters such as laws and regulations as well as development plans are important, and in the decision-making part, urban managers are in charge of making decisions using all the intellectual food and matters related to them. Urban managers are one of the most important or perhaps the most important pillars of creating participation among citizens, and their policies and intellectual arrangements, along with executive and current measures, can be effective in the emergence of participation-oriented activities. It is important to note that the media, in addition to creating better conditions in society in order to realize participation, can support and guide managers and citizens on this path by creating educational fields. Finally, it was stated that all the components and axes stated together and in connection with each other can create public participation in its full and precise sense, and the empathy and coordination of all factors in the urban development system in Iran can achieve this.

Keywords: Participatory Model and Approach, Urban Planning System, Participation, Participatory Theories, Participatory

شیوه‌های تقویت مشارکت‌پذیری در نظام شهرسازی معاصر در ایران با تأکید بر نظریه‌های مشارکتی^۱

پژوهشگر دوره دکتری شهرسازی اسلامی دانشگاه هنر اسلامی
تبریز، تبریز، ایران.

حسین خانی

استاد گروه شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران..

محمد تقی پیربابایی *

چکیده

با تقویت نگرش مشارکت در دوران جدید و خلق نظریه‌هایی همچون: برنامه‌ریزی و شهرسازی مشارکتی توسط اندیشمندانی همچون پتسی هلی، جین هیلیر، آرنشتاین، هانتینگتون و ...، موضوع حضور مردم در عرصه برنامه‌ریزی و تهیه طرح‌های مردم محور بیش‌ازپیش مورد وفاق قرار گرفت. از آنجایی نظریه‌های بیان‌شده در خصوص مشارکت در دوره معاصر بیشتر برگرفته از جوامع غربی و با ویژگی‌های فرهنگی خاص آنها بوده، محققین در این پژوهش به دنبال تبیین الگویی به‌منظور مشارکت‌پذیری شهروندان در نظام شهرسازی ایران با نگاهی به نظریه‌های معاصر می‌باشند. روش تحقیق در این نوشتار، از نوع ترکیبی بوده و از ابزارهایی همچون مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای، مشاهده میدانی، انجام مصاحبه با ۱۸ نفر از خبرگان امر و همچنین اخذ ۴۰۵ پرسشنامه از شهروندان استفاده شده است. نهایتاً با بررسی، تدقیق و تحلیل پرسش‌نامه‌ها و مصاحبه‌های انجام‌شده مشخص شد که یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌ها در مشارکت‌پذیر شدن مردم، تفویض قدرت به آنها در تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری (نظر ۱۰۰٪ مصاحبه‌شوندگان و ۹۷٪ پرسش‌شوندگان) و تقویت نقش خودجوش آنها در امور مربوط به اداره شهر (نظر ۸۸٪ مصاحبه‌شوندگان و ۹۲٪ پرسش‌شوندگان) می‌باشد که در این مسیر همراهی مدیران و ارائه مشوق‌ها می‌تواند مؤثر باشد. در بخش پایانی نیز الگوی مشارکت‌پذیری مردم بر مبنای نظام شهرسازی ایران ارائه شده که در آن ارکان مشارکت به دو بخش تصمیم‌ساز و تصمیم‌گیر و توابع آنها تقسیم و عناصر تقویت و تضعیف‌کننده آنها نیز ارائه شده است. نهایتاً با پاسخ به سؤالات و بررسی اهداف پژوهش، پیشنهاد‌های کاربردی و پژوهشی به‌منظور ادامه سیر این مسیر ارائه شده است.

واژه‌های کلیدی: الگو و رویکرد مشارکتی، نظام شهرسازی، مشارکت، نظریه‌های مشارکتی، مشارکت‌پذیری

۱- این مقاله برگرفته از رساله دکتری با عنوان تبیین الگوی مشارکت‌پذیری در نظام شهرسازی ایران با تأکید بر نظریه‌های مشارکتی دوره معاصر می‌باشد.

* نویسنده مسئول: pирbabaеi@tabriziau.ac.ir

طرح مسئله

اداره و راهبری جامعه انسانی نیاز به حضور خود او و نقش آفرینی در آن داشته و می‌تواند با شرایط بهتری تحقق پذیرد. حضور، همکاری، همفکری، انجام امور و هدایت مسائل در بستر کالبدی انسان همچون کشور، شهر و بخش‌های تابعه آن تنها با بودن افراد ممکن بوده و این باهم بودن و در کنار هم، فکر کردن و انجام دادن است که می‌تواند جامعه بشری را به کمال و تعالی هدایت نماید. یکی از مهم‌ترین عواملی که به تداوم حیات بشر کمک کرده، همکاری و مشارکت میان انسان‌ها است. مفهوم مشارکت بر فرایندی سازمان‌دهی شده دلالت دارد که به وسیله آن عموم مردم میان خواسته‌ها و ارزش‌های خویش رابطه برقرار می‌کنند تا بر قدرت رسمی اثرگذار باشند. مشارکت در فراگرد توانمندسازی افراد جامعه، بر سه ارزش بنیادی سهیم کردن مردم در قدرت، راه دادن مردم به نظارت بر سرنوشت خویش و بازگشودن فرصت‌های پیشرفت به روی مردم تأکید دارد (طوسی، ۱۳۷۰: ۵) هر پروژه و موضوعی که بتواند مشارکت را به همراه خود داشته باشد، می‌تواند موفق شود. (گلستانه و همکار، ۱۴۰۳: ۲۱) و جامعه‌ای که این مفهوم را داشته باشد، می‌تواند به حیات خود ادامه دهد. (همان، ۱۴۰۳: ۲۵) مشارکت به تنهایی کافی نیست، چراکه مردم پس از مشارکت در یک پروژه دوباره به حالت منفعل خود درمی‌آیند. بنابراین، مشارکت هنگامی می‌تواند تداوم داشته باشد که با خودگردانی همراه شود. مشارکت به این معناست که ساکنان به‌طور فزاینده‌ای جهت مدیریت شهر به دست خودشان گرد هم آیند. (محمدی و همکار، ۱۴۰۰: ۱۰) مشارکت جامعه، فعالیت درگیر در جامعه فعال است و به امکان تأثیرگذاری بر تصمیمات و دسترسی به فرایندهای تصمیم‌گیری اشاره دارد. همچنین احساس تعلق و هویت می‌تواند بر میزان مشارکت اثرگذار باشد. (رفعیان و همکار، ۱۴۰۲: ۲۵) هر جامعه دارای اصول، هنجارها، اعتقادات، شرایط زیستی و ... مختص به خود بوده که پیشبرد برنامه‌ها و طرح‌ها در آن اجتماع نیازمند شناخت این مسائل می‌باشد. مشارکت نیز به عنوان یکی از همین موضوعات، نیازمند شناخت شرایط جامعه برای تحقق دارد. اینکه در هر جامعه چه هنجارها و اصول فرهنگی و

اجتماعی دخیل است می‌تواند در فرآیند شکل‌گیری مشارکت اجتماعی مهم باشد. بنابراین رضایتمندی میان مردم می‌تواند موجب تقویت و شکل‌گیری مشارکت شود. (جهانی دولت‌آباد و همکار، ۱۴۰۰: ۷)

با توجه به موارد معنونه و موضوعات بحث شده می‌توان بیان نمود که توجه به مسئله مشارکت در جامعه و نظام شهرسازی و بررسی آن از منظر غرب و رویکرد پسامدرنیسم به این موضوع و همچنین مطالعه آن از نگاه اینکه شهر و جامعه کنونی چه تغییر و تحول و چه نوآوری‌هایی می‌تواند در این موضوع ایجاد نماید، مسائل و مباحثی هستند که در صورت بررسی دقیق و مطالعه عمیق بر روی آنها و تلاقی آنها با اصول و هنجارهای مرتبط با شهر ایرانی-اسلامی می‌تواند الگو و مدلی برای هم‌افزایی بیشتر کلیه عوامل دخیل در موضوع مشارکت شهروندان در عرصه شهری ارائه نموده و توجه به اهمیت آن را بیش‌ازپیش نمایان سازد. ضمن آنکه مشارکت‌پذیر شدن مردم و حضور همه‌جانبه آنها در تمامی مسائل شهری نیازمند اقدام بر اساس الگو و مدلی می‌باشد که این مدل می‌بایست برگرفته از هنجارها، قوانین و قواعد حاکم بر جامعه موردتحقیق باشد. بنابراین بومی‌سازی نظریات مرتبط با مشارکت و خلق نمونه‌ای متناسب با جامعه کنونی، امری لازم و ضروری خواهد بود.

هدف اصلی تحقیق علمی را باید معلوم کردن آن مجهول و به عبارتی حل مسئله و پاسخ یافتن برای آن دانست؛ اما پژوهش علمی یک هدف اولیه و یک هدف غایی دارد، هدف اولیه محقق روشن کردن مسئله خاصی است که با آن روبرو شده است، ولی هدف غایی او دستیابی به معلوم کلی و به عبارتی قضایای علمی کلی است که خصلتی جهان‌شمول دارد.

هدف اصلی:

۱- دستیابی به الگوی فرآیند مشارکت‌پذیری شهروندان در ساختار زیست جامعه ایرانی-اسلامی و تحقق تدریجی آن در بستر نظام شهرسازی کشور
اهداف جزئی:

۱. بررسی ویژگی‌ها و ساختار مشارکت‌پذیری در نظام شهرسازی پسامدرن و ایران

۲. بررسی چالش‌های مشارکت‌پذیری در الگوهای شهرسازی پسامدرن و ایرانی-اسلامی

۳. مطالعه سازوکار مشارکت شهروندان در شهرسازی پسامدرن و ایرانی-اسلامی

پرسش‌های پژوهش برای دریافت تعریف ماهیت و دامنه پژوهش ضرورت دارند. با انتخاب پرسش‌ها و بذل توجه به جمله‌بندی و عبارت‌پردازی آنها، می‌توان تعیین کرد که چه چیزی قرار است مطالعه شود و تا حدی نیز معلوم می‌شود که موضوع موردنظر چگونه مطالعه خواهد شد. طریقه عبارت‌پردازی یک پرسش پژوهشی خاص می‌تواند تأثیر قاطعی بر نوع و مقدار فعالیت پژوهشی موردنیاز برای آن داشته باشد. (بلیکی، ۱۴۰۲: ۸۹). فرآیند پروراندن مجموعه‌ای از پرسش‌های پژوهش می‌تواند دشوارترین بخش هر پروژه تحقیقاتی باشد به خصوص هنگامی که پژوهشگر پروژه را از نقطه صفر آغاز می‌کند که این موضوع در بیشتر پژوهش‌ها و تدوین رساله‌های دانشگاهی در علوم اجتماعی مصداق دارد. (بلیکی، ۱۴۰۲: ۹۱-۹۲)

سؤال اصلی:

• سازوکار مشارکت شهروندان در نظام شهرسازی پسامدرن و در تطبیق با فرهنگ اسلامی چگونه تبیین می‌شود؟

سؤالات جزئی:

✓ ویژگی‌های مشارکت‌پذیری در نظام شهرسازی پسامدرن چیست؟

✓ چالش‌های مشارکت‌پذیری در الگوهای شهرسازی پسامدرن و ایرانی-اسلامی کدامند؟

✓ سازوکار مشارکت شهروندان در شهرسازی پسامدرن و ایرانی-اسلامی چگونه است؟

لازم به ذکر است در پژوهش‌های قبلی در خصوص موضوع مشارکت، بیشتر بر مشارکت سیاسی مردم، مشارکت در نوسازی بافت‌های فرسوده تمرکز شده و مشارکت‌های اجتماعی در موضوعات کالبدی شهر و ... متمرکز شده لیکن تحقیق فوق تمامی هدف و توجه خود را بر ایجاد و تبیین الگویی به جهت مشارکت‌پذیری مردم در

نظام شهرسازی ایران و با تکیه بر نظریه‌های مشارکتی در دوره معاصر معطوف نموده است. همان‌طور که می‌دانیم، نظریه‌های مربوط به پدیده مشارکت که توسط اندیشمندان مختلف و در دوران حاضر مطرح شده‌اند، بیشتر بر مفاهیم برگرفته از جامعه غربی و رویکردهای فرهنگی و اجتماعی جوامع مربوطه مطرح شده و در بررسی تطبیقی با جوامع و محیط‌های دیگر نیاز به بررسی و بازاندیشی دارند. از این رو در این پژوهش این موضوع مورد مذاقه و بررسی قرار گرفته است.

ادبیات و چارچوب نظری پژوهش

مفهوم مشارکت^۱

واژه مشارکت به معنای امروزی برای اولین بار در اواخر دهه ۱۹۵۰ در ادبیات توسعه ظاهر شده است. علت رواج این واژه شکست طرح‌های توسعه و نسبت دادن این شکست به عدم حضور و مشارکت مردم در فرایند طراحی و اجرای این طرح‌ها می‌باشد. از این رو توسعه بر مبنای مشارکت مردمی از اواخر دهه ۱۹۷۰ و اوایل دهه ۱۹۸۰ به عنوان یک مفهوم کلیدی و به صورت گسترده‌ای در ادبیات توسعه مطرح شد. واژه مشارکت در لغت‌نامه‌های فارسی به معانی متفاوتی همچون با هم شریک شدن، شرکت کردن با هم (فرهنگ فارسی عمید)، شراکت، انبازی، حصه‌داری و بهره‌برداری (لغت‌نامه دهخدا) به کار رفته است. این واژه با واژگان «تعاون»، «دگریاری»، «خودیاری» و «همکاری» قرابت معنایی دارد. کمیسیون اسکفینگتون^۲ در بریتانیا، مشارکت شهروندان را سهم شدن مردم در تدوین سیاست‌ها و پیشنهادها می‌داند. دادن اطلاعات از طرف مسئولان و امکان اظهار نظر در مورد آن اطلاعات، بخش مهمی از فرآیند مشارکت به حساب می‌آید اما تمام ماجرا نیست. مشارکت کامل تنها در جایی تحقق می‌یابد که مردم بتوانند نقش فعال در فرآیند تهیه طرح بر عهده گیرند. (حبیبی و همکار، ۱۳۸۴: ۲) مفهوم مشارکت بر فرایندی

1. participation

2. Skeffington Commission

سازمان‌دهی شده دلالت دارد که به وسیله آن عموم مردم میان خواسته‌ها و ارزش‌های خویش رابطه برقرار می‌کنند تا بر قدرت رسمی اثرگذار باشند. اهداف نوعی چنین فرایندی شامل تصمیماتی برای افزایش اثرگذاری گروه‌های گوناگون مردم، تضمین پذیرش این تصمیمات از سوی مقامات رسمی، حل مناقشات، تطبیق با تغییرات اجتماعی و کاربست یا نمونه‌سازی جایگزین‌هایی برای روابط قدرت رسمی و اجتماعی است (Juarez & Brown, 2008: 220). این اصطلاح، همچنین می‌تواند بر گستره‌ای از تعاریفی که نظریه‌پردازان این حوزه روی آن اتفاق نظر دارند همچون داوطلب شدن اشخاص موجب کاهش حجم دولت می‌شود به عنوان «راهی برای پشتیبانی عمومی جهت اصلاحات اجتماعی» دلالت کند. (Botterill & Fisher, 2012: 61).

انواع مشارکت

• مشارکت اجتماعی^۱

مشارکت اجتماعی به اقدام ساکنان برای ایجاد یا بودن و شرکت در یک رویداد با علاقه جمعی^۲ اشاره دارد (Tal'o & Mannarini, 2015: 19). انجمن‌های ادبی، گروه‌های سیاسی، تعاونی‌ها، صندوق‌های قرض الحسنه و ... نمونه‌ای از این نوع گروه‌های اجتماعی است.

• مشارکت سیاسی^۳

به طور کلی می‌توان گفت مشارکت سیاسی، مشارکت در فرایند قدرت و انتخاب مسئولین و مداخله در امر تصمیم‌گیری در نظام سیاسی است. آنچه در اکثر تعاریف صورت گرفته از مشارکت سیاسی مشترک است، خصیصه حاکمیت مردم بر سرنوشت خویش است و این حاکمیت عمدتاً به شکل مشارکت مردم در انتخاب‌های مختلف و دخالت در نحوه اداره امور کشور می‌باشد. (راش، ۱۳۹۹: ۱۲۳).

1. Social participation
2. Collective interest
3. Political participation

• مشارکت اقتصادی^۱

منظور از مشارکت اقتصادی، حضور و همکاری آگاهانه اقتصادی مختلف جامعه در جهت تولید، پس‌انداز، سرمایه‌گذاری بیشتر و مطلوب‌تر، توزیع مناسب و عادلانه‌تر، مصرف بهینه منابع مادی و طبیعی و کالاهای مورد نیاز زندگی و صرفه‌جویی در استفاده از منابع کمیاب زندگی است (عباس‌زاده، ۱۳۸۷: ۲۹). می‌توان ادعا کرد که منظور از مشارکت اقتصادی، حضور آگاهانه و مختارانه اقشار مختلف مردم در جهت تولید، پس‌انداز سرمایه‌گذاری بیشتر و مطلوب‌تر، توزیع مناسب و عادلانه، مصرف عقلانی و بهینه از منابع مادی و طبیعی و کالاهای مورد نیاز زندگی و صرفه‌جویی در استفاده از منابع کمیاب زندگی است.

• مشارکت فرهنگی^۲

مشارکت فرهنگی: «مشارکت فرهنگی یعنی شرکت داوطلبانه، ارادی و آگاهانه افراد، گروه‌ها و سازمان‌های تشکیل‌دهنده یک جامعه در ابعاد گوناگون زندگی فرهنگی آن جامعه به منظور گسترش توسعه پایدار و همه‌جانبه حیات فرهنگی است» (غفاری و نیازی، ۱۳۸۶: ۳۰). یکی از دلایل اهمیت مشارکت فرهنگی، برجسته بودن نقش عناصر فرهنگی هر جامعه در تکوین شخصیت و اجتماعی شدن افراد می‌باشد.

• مشارکت روانی^۳

مشارکت روانی به معنای تعامل افراد با محیط اجتماعی و فرهنگی خود است که تحت تأثیر عوامل روانشناختی، اجتماعی و فرهنگی شکل می‌گیرد. این مشارکت شامل انگیزه، توانایی و تمایل افراد برای همکاری با دیگران به منظور رسیدن به اهداف مشترک است. در حوزه روانشناسی اجتماعی، مشارکت روانی نقشی کلیدی در بهبود سلامت روانی، افزایش احساس تعلق و تقویت پیوندهای اجتماعی ایفا می‌کند. (غفاری و نیازی، ۱۳۸۶: ۱۶)

1. Economic participation
2. Culural participation
3. Psychological involvme

ظهور نظریات مشارکت عمومی در دوره پسامدرن

نظریه پردازان بزرگی همچون یورگن هابرماس بسیاری از نارسایی‌های موجود در جوامع دارای نظام برنامه‌ریزی متمرکز را ناشی از پرمسئولیت بودن دولت‌ها دانسته‌اند که این نظریات انتقادی بحران مشروعیت نظام مدیریت دولتی را به دلیل مسئولیت‌پذیری بیش از ظرفیت و توان مالی و اداری طرح نموده‌اند. این وضع موجب ناکامی دولت‌ها و کاهش اعتماد و حمایت عمومی نسبت به آنها شده است. (مهدی‌زاده، ۱۳۹۵: ۴۳) با تشدید بحران دولت‌های دارای نظام متمرکز، نظریات جامعه مدنی و کثرت‌گرایی در مقابل دولت قوت گرفت. در جامعه مدنی حوزه‌ای از روابط اجتماعی به شکل مجموعه‌ای از نهادها، مؤسسات، انجمن‌ها و تشکلهای خصوصی و مدنی، فارغ از دخالت قدرت سیاسی تشکیل شده و در تصمیم‌گیری‌های مهم جامعه تأثیرگذار هستند. (بشیریه، ۱۳۹۴: ۲۴) در این شرایط گرایش‌های فکری و سیاسی جدیدی در غرب، با اعتقاد به الگوی پلورالیسم یا تکثر منابع قدرت، به‌طور مؤثری رواج پیدا کرد و تأثیری روزافزون بر تحول ساختار دولت‌ها ایفا نموده و به افزایش مشارکت گروهی و نفی هر نوع قدرت متمرکز تأکید نمود. در پرتو نظریات مربوط به جامعه مدنی و تکثر‌گرایی، فرآیند تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی جمعی، مشارکت بخش عمومی و خصوصی، توزیع قدرت در جامعه محلی، مدیریت چرخه‌ای از پایین به بالا و برعکس موردتوجه قرار گرفت و بر اساس آن ساختار برنامه‌ریزی و مدیریت عمومی دچار تغییرات اساسی گردید. (مهدی‌زاده، ۱۳۹۵: ۳۲) از این‌رو مشارکت مردم در این فرآیند شرط اساسی است که برخی از جنبه‌های عملیاتی و استراتژیک تهیه و اجرای طرح‌ها را تشکیل می‌دهد. (کایوتری، ۱۳۹۷: ۱۶) در بستر این تغییرات، نظریات شهرسازی از برنامه‌ریزی متمرکز، درازمدت، آمرانه و دولتی دور شده و به سمت برنامه‌ریزی تدریجی، دموکراتیک و مشارکتی گرایش یافته است (صرافی و همکاران، ۱۳۹۴: ۷).

نظریه‌های مرتبط با مشارکت در دوره پسامدرن

از اواخر دهه ۱۹۵۰، مفهوم "مشارکت" و "توسعه مشارکتی"^۱ به منزله مفهومی مهم در مباحث توسعه اقتصادی و اجتماعی مطرح شد. در آن زمان دو مشکل اساسی در طرح‌های توسعه، برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران را به ارزیابی مجدد و بازنگری این قبیل برنامه‌ها واداشت. شکست این برنامه در دستیابی به اهداف خود، این تصور را تقویت کرد که فقدان مشارکت‌های مردمی در طراحی، اجرا و ارزیابی برنامه‌ها، زمینه ناکامی آنها را فراهم کرده است. از سوی دیگر، طرح‌های توسعه پیش از آن که در خدمت فقرا و محرومان که گروه‌های هدف محسوب می‌شدند باشد، به تشدید نابرابری و فقر دامن زده است. (رهنما، ۱۳۹۷: ۱۱۷-۱۱۶) در دیدگاه‌ها و نظریه‌های مشارکت دو رویکرد عمده را می‌توان تشخیص داد: نگرش خرد و نگرش کلان؛ در سطح خرد، بر انگیزه‌ها، گرایش‌ها و رفتارها تأکید می‌شود و در سطح کلان، زمینه‌ها، شرایط و عناصر ساختاری مورد توجه قرار می‌گیرد (ریترز، ۱۳۹۳: ۱۱۸). از این رو مشارکت دارای دو بخش ذهنی و رفتاری است. بخش ذهنی، تمایلات و گرایش‌های فردی و بخش رفتاری، فعالیت‌های داوطلبانه جمعی را مدنظر دارد (رجبی، ۱۳۹۰: ۴). در هر دسته، نظریه‌های متعددی مطرح می‌شود.

نظریه‌های مشارکتی دوره معاصر

➤ نظریه مشارکتی جان ترنر^۲

نظریه مشارکتی جان ترنر یا به طور دقیق تر نظریه هویت اجتماعی گروهی^۳ که بخشی از کارهای او در زمینه روان‌شناسی اجتماعی است، بررسی می‌کند چگونه افراد در گروه‌ها شناسایی می‌شوند و نقش هویت گروهی در رفتارهای اجتماعی آنها چیست. این نظریه به عنوان یک گسترش از نظریه هویت اجتماعی^۴ که توسط هنری تایلر و جان ترنر توسعه

1. Collaborative development

2. John Turner

3. Self-Categorization Theory

4. Social Identity Theory

داده شد، مطرح شده است.

➤ نظریه مشارکتی جیمز میجلی^۱

نظریه مشارکتی جیمز میجلی یکی از مهم‌ترین نظریه‌های مرتبط با خدمات اجتماعی و مشارکت شهروندی است که به بررسی رابطه بین سیاست‌های اجتماعی، دموکراسی و نقش شهروندان در توسعه جوامع عادلانه می‌پردازد. جیمز میجلی، پژوهشگر و دانشمند در زمینه خدمات اجتماعی و توسعه اجتماعی، در این نظریه تأکید می‌کند که سیاست‌های اجتماعی باید به نحوی طراحی شوند که شهروندان را به عنوان فعالان اجتماعی تقویت نموده و آنها را در فرایندهای تصمیم‌گیری و حل مشکلات جامعه درگیر کنند.

➤ نظریه مشارکتی شری آرنشتاین^۲

از مشهورترین نظریه‌ها در زمینه مشارکت مردمی، نظریه نردبان مشارکت شری آرنشتاین است که در اواخر دهه ۱۹۶۰ مطرح گردیده است. وی مشارکت مردمی را در هشت درجه یا سطح تعریف کرده است که طیفی از فریبکاری تا اختیار کامل شهروندان را در برمی‌گیرد. آرنشتاین بر این باور است که مشارکت، اساساً با تعبیر توزیع قدرت به کار گرفته می‌شود. بر این مبنا، مشارکت بدون توزیع مجدد قدرت فرایندی پوچ و ناامیدکننده برای محرومان از قدرت است (Davis et al, 2012: 9) بر اساس پله‌های مدنظر آرنشتاین، وضعیت و کیفیت افراد در خصوص مشارکت را می‌توان به سه دسته محرومین از مشارکت، مشارکت جزئی و مشارکت واقعی تقسیم‌بندی نمود (شرفی و برگ پور، ۱۳۸۹: ۹).

➤ نظریه مشارکتی اسکات دیویدسون^۳

اسکات دیویدسون، گردونه مشارکت خود را برای بحث مشارکت شهروندی طراحی کرد. این گردونه، سطوح مختلفی از مشارکت را بدون این که ترجیحی برای هر یک قائل شود، ارائه می‌کند. در این مدل، تصمیم‌گیری در تعاملی مستمر بین دولت و شهروندان صورت می‌گیرد. هرچند که دیویدسون برای سطوحی که برای مشارکت بیان می‌کند،

1. James Midgley
2. Sherry Arnstein
3. Scott Davidson

تقدم و تأخر خاصی قائل نیست و اساساً به همین دلیل از استعاره گردونه به جای نردبان استفاده می‌کند، اما به هر حال سطوح چهارگانه‌ای برای مشارکت در نظر دارد که شامل اطلاع‌رسانی، مشاوره، مشارکت و توانمندسازی است. (Davidson, 2008: 15).

➤ بسته مشارکت

نظریه بسته مشارکت یکی از نظریات مهم در حوزه روانشناسی اجتماعی و جامعه‌شناسی است که به بررسی نقش مشارکت اجتماعی و فعالیت‌های گروهی در بهبود سلامت روانی، افزایش احساس تعلق و تقویت پیوندهای اجتماعی می‌پردازد. این نظریه معتقد است که مشارکت اجتماعی به عنوان بخشی از "بسته‌های اجتماعی" می‌تواند به افراد کمک کند تا زندگی معنادارتر و شادتری داشته باشند. در سطح‌بندی ساده، چارچوب مشارکت در سه بخش انتشار اطلاعات، جمع‌آوری اطلاعات/دریافت بازخوردها و روابط متقابل میان مردم و برنامه‌ریزان ترسیم‌شدنی است. (Putnam, 2006: 34)

➤ گستره چهار سطحی برنز

برنز مشارکت را در چهار سطح یا مهارت طبقه‌بندی کرده است. (Sanoff, 2010: 10)
آگاهی‌رسانی: این سطح شامل کشف و بازکشف حقایق محیط و شرایط است تا هر کس که در این فرایند مشارکت می‌کند با زبانی مشترک بر پایه مهارت‌ها در زمینه‌ای که تغییرات پیشنهادشده است، سخن بگوید.

ادراک: این سطح، نتیجه آگاهی‌رسانی از شرایط به منظور فهم آن و نتایج فیزیکی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی آن است. این بدان مفهوم است که مردم با یکدیگر صحبت و مشورت می‌کنند و بنابراین، ادراک اهداف و انتظارات همه مشارکت‌کنندگان، به جای برنامه‌های پنهانی که عموماً موجب مختل شدن پروژه درازمدت می‌شود، به منبعی برای برنامه‌ریزی بدل می‌گردد.

تصمیم‌سازی: در این مرحله، مشارکت‌کنندگان بر اساس دو مرحله آگاهی‌رسانی و ادراک، شروع به آفریدن طرح‌های فیزیکی واقعی بر اساس اولویت‌هایشان می‌کنند تا

متخصصان با تلفیق گزینه‌ها به برنامه و طرح نهایی دست یابند.

اجرا: بسیاری از طرح‌ها و برنامه‌های جامعه‌محور در همان مراحل آگاهی‌رسانی یا ادراک و تصمیم‌سازی متوقف می‌شوند که این همان علت عدم موفقیت بسیاری از این طرح‌هاست، زیرا درست زمانی که مردم می‌توانند مهم‌ترین نقش را ایفا کنند کنار گذاشته می‌شوند.

➤ گستره دوسطحی دشلر و سوک

گستره دوسطحی یک مدل تحلیلی است که در زمینه مشارکت شهروندی و توسعه اجتماعی پیشنهاد شده است. این مدل به بررسی رابطه بین فرهنگ شهروندی و ساختارهای اجتماعی می‌پردازد و نقش آنها در فرایندهای توسعه و دموکراسی را توضیح می‌دهد. این گستره شامل دو سطح اصلی است:

- سطح فرهنگ شهروندی
- سطح ساختارهای اجتماعی

دشلر و سوک، این طبقه‌بندی دوسطحی را در زمینه مشارکت ارائه می‌کنند. (Deshler & Sock, 1985) مشارکت شهروندان در جایی که کنترل پروژه را سرپرست پروژه بر عهده دارد، درواقع همان شبه مشارکت است؛ به این مفهوم که در این سطح مردم را جمع می‌کنند تا تنها شنونده آنچه قرار است برای آنان برنامه‌ریزی شود، باشند. مشارکت واقعی زمانی محقق می‌شود که قدرت نظارت بر اقدامات و تصمیمات، به مردم داده شود.

➤ زنجیره مشارکت مردمی

مشارکت مردمی فرایندی است دربرگیرنده تبادل اطلاعات، مشاوره، تعهد، تصمیمات شراکتی و قدرت شراکتی. در این زنجیره نقش و میزان دخالت مردم در تصمیم‌سازی از پایین‌ترین سطح (تبادل اطلاعات) تا بالاترین سطح (قدرت و اختیار) افزایش می‌یابد. میان هر یک از مراحل این فرایند نمی‌توان حدومرز قطعی قائل بود. این سطوح با یکدیگر هم‌پوشانی دارند و هر سطح با توجه به سطوح دیگر شکل می‌گیرد. در این الگو نشان داده می‌شود که مشارکت مردم دارای مراحل و مراتب بوده و با انجام مراحل به صورت پیوسته،

تحقق مشارکت واقعی قطعی می‌شود (Smith, 2003: 36-37).

➤ گستره چهار سطحی پریسکولی

گستره چهار سطحی پریسکولی یک مدل تحلیلی است که به بررسی و تبیین مشارکت شهروندی و توسعه اجتماعی در جوامع مختلف می‌پردازد. این مدل توسط پریسکولی پیشنهاد شده است و شامل چهار سطح اصلی است که نقش آنها در فرایندهای مشارکت شهروندی و توسعه اجتماعی را توضیح می‌دهد. این گستره به صورت یک الگوی سلسله‌مراتبی طراحی شده است که نشان می‌دهد چگونه عوامل مختلف در تعامل با یکدیگر به ایجاد محیطی مناسب برای مشارکت شهروندی و توسعه اجتماعی کمک می‌کنند. پریسکولی مشارکت را در چهار سطح تعریف می‌کند (Delli Priscoli, 2003: 61).

۱- آگاهی در مورد تصمیمات؛

۲- شنیدن نظرهای پیش از تصمیمات؛

۳- تأثیرگذاری بر تصمیمات؛

۴- تصمیم‌سازی و موافقت با تصمیمات.

با بررسی این مدل می‌توان بیان نمود که منظور از مشارکت، اثرگذاری مردم بر تصمیماتی است که برای آنها و توسط مدیران تدوین می‌گردد. این تأثیر دارای مراحل مربوط به خود بوده و تنها در خصوص موارد بسیار مهم می‌باشد. از نگاه این شیوه، مشارکت زمانی مؤثر است که برای موارد خاصی در نظر گرفته شود چون برای تمامی تصمیمات امکان‌پذیر نیست.

➤ نظریه ملوین سایمون

ملوین سایمون^۱ روان‌شناس اجتماعی آمریکایی، نخستین کسی بود که مفهوم بی‌قدرتی را که در نظریات کلاسیک ارائه شده، در قالبی تجربی صورت‌بندی کرد. وی در مقاله‌ای تحت عنوان "درباره معنای بیگانگی"^۲ مفهوم بی‌قدرتی را به صورتی آزمون‌پذیر

1. Melvin simon

2. On the meaning of alienation

تدوین کرد.

به نظر سایمون، ایده اصلی بی‌قدرتی، در دیدگاه‌های مارکسیستی ریشه دارد که به شرایط کارگر در جامعه سرمایه‌داری توجه دارد. به میزانی که ابزارهای تصمیم‌گیری کارگر در تملک طبقه حاکم است، کارگر بیگانه و بی‌قدرت است. (لوین به نقل از حسنی: ۱۳۸۹: ۱۴۲).

مطابق مطالب عنوان‌شده در این نظریه، مادامی که افراد خود را صاحب قدرت نبینند و برای نظرات خود نزد حاکمان ارزش و قدرتی را لحاظ نکنند، مشارکتی ننموده و در این مسیر قدم نمی‌نهند. از این رو برای تحقق مشارکت مطابق این نظریه، می‌بایست داشتن قدرت در میان شهروندان نهادینه شود.

➤ نظریه نیل و سایمون

نظریه مشارکت نیل و سایمون یکی از نظریه‌های مهم در زمینه مشارکت شهروندی و توسعه اجتماعی است که به بررسی رابطه بین ساختارهای اجتماعی، فرهنگ شهروندی و فعالیت‌های مشارکتی می‌پردازد. این نظریه توسط دو جامعه‌شناس، توسعه داده شده است و به توضیح اینکه چگونه شهروندان می‌توانند به صورت مؤثر در فرایندهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی مشارکت کنند، می‌پردازد. (رابینسون و شاور، ۱۳۹۷: ۸۷)

➤ بی‌قدرتی و مشارکت سیاسی

یکی از کسانی که رابطه میان بی‌قدرتی و مشارکت سیاسی را بررسی کرده است، اولسن^۱ پژوهشگر آمریکایی است. اولسن بیگانگی سیاسی را به دو بخش " ناتوانی سیاسی"^۲ و " ناخشنودی"^۳ تقسیم کرده است. مراد او از نگرش ناتوانی حالتی است که به صورت اجباری از سوی نظام اجتماعی بر فرد تحمیل می‌شود و شامل نگرش‌هایی چون سردرگمی، بی‌قدرتی و بی‌هنجاری است. ناخرسندی هنگامی پیش می‌آید که فرد

1. Olsen

2. Political incompetence

3. Dissatisfaction

به صورت اختیاری، بیگانگی را برمی‌گزینند. این مفهوم شامل احساساتی چون عدم شباهت، عدم رضایت و توهم‌گرایی است. (اولسن، ۱۳۹۹: ۲۹۹-۲۸۸)

➤ نظریه دوایت دین

دوایت دین^۱ از جمله پژوهشگرانی است که موضوع مشارکت سیاسی را مورد توجه قرار داده است. وی با استفاده از سه مفهوم بی‌قدرتی، بی‌هنجاری و انزوای اجتماعی تلاش می‌کند رفتار رأی‌دهندگان را تحلیل کند. وی در پژوهش خود نشان می‌دهد که بین این سه مفهوم و رفتار سیاسی رابطه وجود دارد، لیکن با کنترل متغیر پایگاه اجتماعی، این رابطه پایدار نمی‌ماند. (راینسون و شاور، ۱۳۹۷: ۲۵۹)

این دیدگاه بیشتر ناظر بر مشارکت سیاسی و عوامل مؤثر بر آن می‌باشد. بر این اساس چنانچه شرایط اجتماعی و منزلت اجتماعی افراد ارتقا یابد، میزان مشارکت سیاسی نیز افزایش یافته و حضور مردم پررنگ‌تر خواهد بود.

➤ نظریه هومنز

مفروض اصلی این دیدگاه آن است که انسان‌ها، رفتارهایی از خود ابراز می‌کنند که نتایج پاداش‌دهنده‌ای برای آنها داشته باشد. برخلاف دسته اول که نوعی نگرش ذهنی نسبت به توانایی اثرگذاری موجب کنش مشارکتی می‌شد، در این دیدگاه، مشارکت به عنوان یک رفتار، زمانی رشد خواهد کرد که انسان‌ها در مقام مشارکت‌کننده، پاداشی بر آن مترتب ببینند. مهم‌ترین نظریه در این رویکرد از آن هومنز است. وی چند قضیه بنیادی برای تبیین رفتار انسان مطرح می‌کند که می‌توان آنها را برای تبیین رفتار مشارکتی به کار گرفت. قضیه موفقیت: اگر عملی که از فرد سر می‌زند، پاداش دریافت کند، احتمال تکرار آن افزایش می‌یابد.

قضیه ارزش: هر چه نتیجه یک کنش برای شخص با ارزش‌تر باشد، احتمال بیشتری دارد که همان کنش را دوباره انجام دهد. (ریترز، ۱۳۹۶: ۴۲۹)

➤ نظریه کنش موجه^۱

تلاش‌های مختلفی برای ارائه نظریه‌ای که بتواند کنش‌های مختلف افراد را تبیین کرده و توضیح دهد صورت گرفته است. مشهورترین و مهم‌ترین نظریه‌ای که در این زمینه طرح شده متعلق به آیزن و فیش باین^۲ است. نظر آنها این است که رفتار در حالتی بیشتر قابل پیش‌بینی و درک و توضیح است که ما به "قصد" شخص و به رفتار توجه نماییم. به نظر آنها رفتار در پی زنجیره‌ای از عوامل به وجود می‌آید و حلقه ماقبل بروز رفتار "قصد و نیت رفتاری"^۳ است. الگوی آنان نشان می‌دهد که "قصدها" به "گرایش‌ها"^۴ و "هنجارها" مرتبط به رفتار متکی است. (طوسی، ۱۳۹۷: ۲۳)

➤ طبقه‌بندی سانوف

تکنیک‌های مشارکتی سانوف یکی از رویکردهای مهم در زمینه طراحی شهری و مشارکت شهروندی است که توسط هارولد سانوف^۵، جامعه‌شناس و طراح شهری آمریکایی، توسعه داده شده است. سانوف به بررسی روش‌های مختلفی پرداخته است که به شهروندان اجازه می‌دهد در فرایندهای تصمیم‌گیری مرتبط با طراحی شهری، توسعه محیط‌زیست، و برنامه‌ریزی شهری نقش داشته باشند. این تکنیک‌ها به‌عنوان ابزاری برای ایجاد محیط‌های شهری پایدار و شفاف و نیز برای تعامل بین شهروندان و تصمیم‌گیرندگان استفاده می‌شوند.

سانوف تکنیک‌های مشارکتی را در پنج دسته اصلی طبقه‌بندی می‌کند (Sanoff,

2010: 13)

- شیوه‌های آگاه‌سازی نظیر برگزاری نمایشگاه‌ها، رسانه‌های خبری و بازدیدهای پیاده؛
- شیوه‌های غیرمستقیم همچون پرسش‌نامه و نظرخواهی؛
- شیوه‌های تعامل گروهی مانند برگزاری کارگاه‌ها و جلسات مردمی؛

1. Reasoned action
2. Ajzen and M. Fishbien
3. Behavior Intention
4. Attitude
5. Harold Sanoff

- شیوه‌های آزاد انعطاف‌پذیر نظیر تلویزیون مشارکتی و طراحی برگه نظرسنجی؛
- شیوه‌های طوفان ذهنی نظیر گالری، برگه‌های یادداشت، تکنیک گروه اسمی و فرایند رینگی.

➤ طبقه‌بندی دوسطحی

طبقه‌بندی دوسطحی کریتون و پریسکولی^۱ یکی از مدل‌های مهم در زمینه مشارکت شهروندی است که به بررسی سطوح مختلف مشارکت شهروندان در فرایندهای سیاسی، اجتماعی و شهری می‌پردازد. این مدل شامل دو سطح اصلی است که نقش آنها در تعیین نوع و میزان مشارکت شهروندی را توضیح می‌دهد. این طبقه‌بندی به صورت ساده‌ای نشان می‌دهد که مشارکت شهروندی به دو سطح عمده تقسیم می‌شود: سطح سازمانی - ساختاری و سطح فرهنگی - اجتماعی. این دو سطح به صورت متقابل تأثیر می‌گذارند و هر دو نقش مهمی در فراهم کردن محیط مناسب برای مشارکت شهروندی دارند.

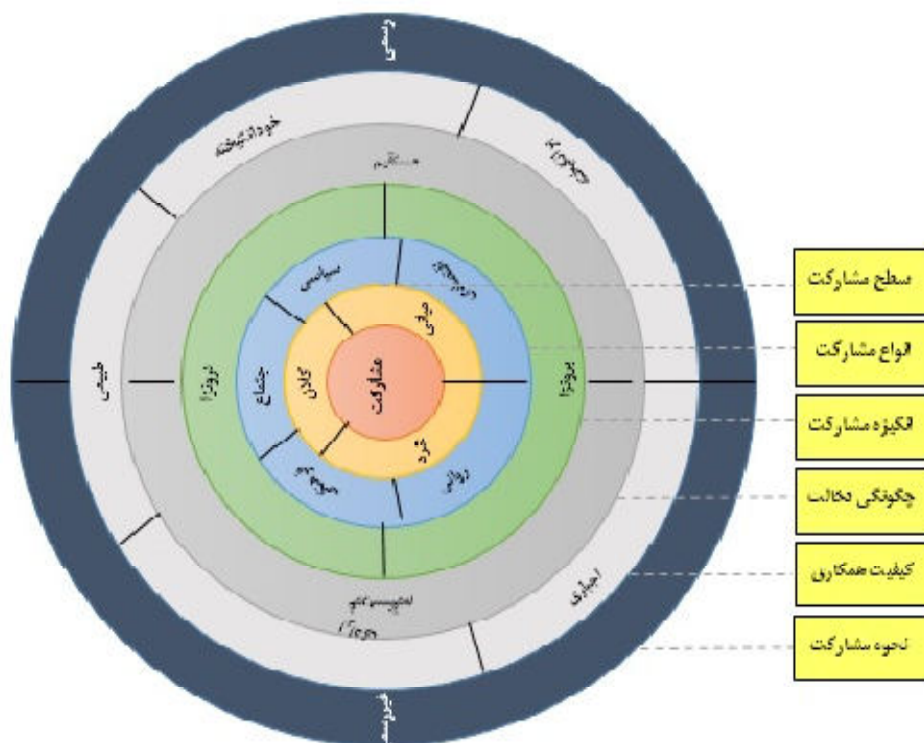
طبقه‌بندی جردن و همکاران

طبقه‌بندی جردن^۲ در مورد مشارکت شهروندی یکی از رویکردهای مهم در زمینه توسعه اجتماعی و مدیریت منابع است این طبقه‌بندی به بررسی سطوح مختلف مشارکت شهروندان در فرایندهای تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی و عملیات شهری یا محیطی می‌پردازد. جردن معتقد است که مشارکت شهروندی نباید به صورت یکنواخت در نظر گرفته شود و می‌توان آن را به سه سطح اصلی تقسیم کرد: سطح پایین^۳، سطح متوسط^۴ و سطح بالا^۵. این سطوح نشان می‌دهند که چگونه شهروندان می‌توانند به صورت فعال یا غیرفعال در فرایندهای مختلف نقش داشته باشند.

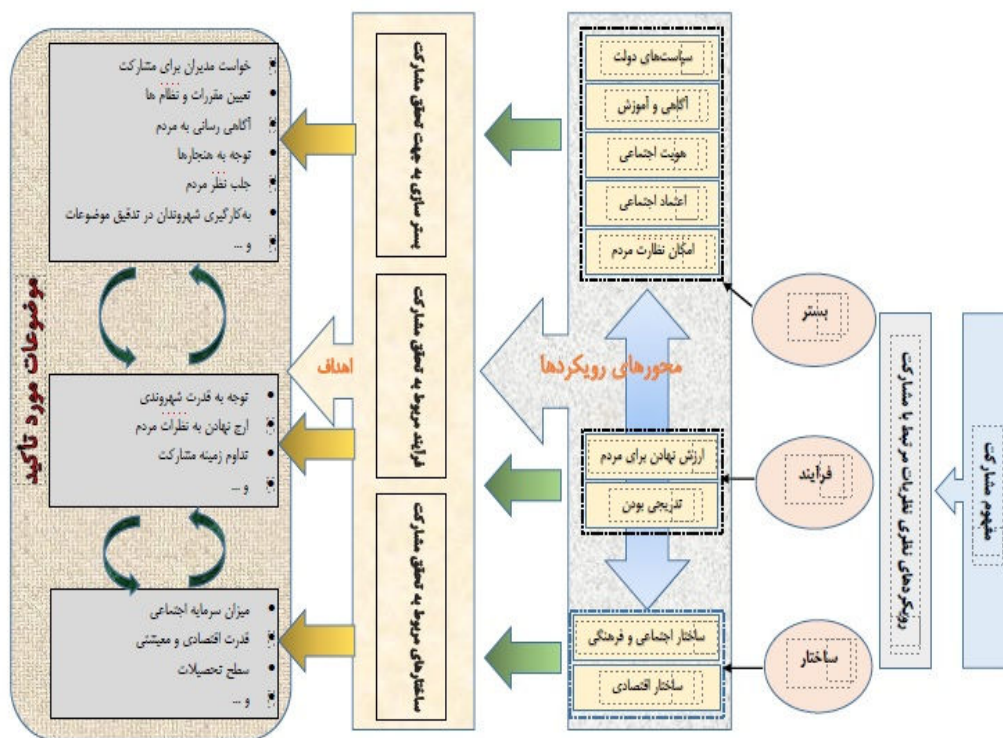
1. Criton and Prescolli
2. Jordan
3. Low-Level Participation
4. Medium-Level Participation
5. High-Level Participation

➤ طبقه‌بندی منطبق بر بسته مشارکت

بسته مشارکت همپتون یکی از مدل‌های مهم در زمینه مشارکت شهروندی است که توسط چارلز همپتون^۱ توسعه داده شده است. این مدل به بررسی و تحلیل روش‌ها و ابزارهای مختلفی می‌پردازد که می‌توانند به فراهم کردن محیط مناسب برای مشارکت شهروندان در فرایندهای سیاسی، اجتماعی و شهری کمک کنند. همپتون معتقد است که مشارکت شهروندی نیازمند یک بسته کامل از ابزارها و روش‌ها است که شامل ساختارها، فرایندها، و فرهنگ‌های مشارکتی باشد.

نمودار ۱- دایره مفاهیم مرتبط با مشارکت

نمودار ۲- چارچوب نظری پژوهش

جدول ۱- مفاهیم استخراج‌شده از نظریات مرتبط با مفهوم مشارکت

موضوع	رویکردهای نظری نظریه‌ها	عوامل مؤثر بر مشارکت در نگاه نظریه‌پردازان	تعداد نظریه‌های مرتبط
مفاهیم کلی مستخرج از نظریه‌های مرتبط با مفهوم مشارکت	بستر	سیاست‌های دولت	۲۲
		آگاهی و آموزش	۶
		هویت اجتماعی	۴
		اعتماد اجتماعی	۲
		امکان نظارت مردم	۱
	فرآیند	دسترسی به خدمات	۴
		ارزش گذاشتن برای مردم	۱۶
	ساختار	تدریجی بودن	۵
		ساختار اجتماعی و فرهنگی	۱۱
		ساختار اقتصادی	۱

روش تحقیق

بر همین اساس برای انجام این پژوهش و با توجه به نوع و ماهیت تحقیق، از روش ترکیبی (کمی و کیفی) استفاده شده است تا غنای کار افزایش یافته و نتایج بهتر و کامل تری حاصل گردد. از این رو در ابتدا با مطالعه منابع اعم از کتب، مقالات، پژوهش‌های علمی، طرح‌های توسعه و ... نسبت به استخراج محتوای مورد نیاز و همچنین مبانی پژوهش اقدام و در این میان نسبت به مطالعه نظریات و تعاریف علمی در حوزه مشارکت در دوره معاصر با تأکید بر دوره فرا تجدد (پست مدرن) اقدام و با استفاده از تکنیک تحلیل محتوا نسبت به ارزیابی ۳۹ نظریه مستخرج اقدام گردید. در بخش مربوط به روش کیفی با استفاده از شیوه انجام مصاحبه‌های عمیق با صاحب نظران این عرصه سعی بر آن شده است تا نسبت به اخذ نظرات ایشان در خصوص مباحث مرتبط با مشارکت اقدام و بر اساس مفاهیم برداشت شده از مصاحبه‌ها و تحلیل آنها نسبت به پاسخگویی به سؤالات پژوهش و محورهای مربوط به آنها اقدام شود. در کنار انجام مصاحبه‌های عمیق و با توجه به بخش مربوط به روش کمی، نسبت به تهیه پرسشنامه از شهروندان در ارتباط با موضوعات مرتبط با حوزه مشارکت اقدام نموده تا در کنار استفاده از نظرات خبرگان، از نگاه سوژه اصلی مشارکت یعنی شهروندان و مردم نسبت به بررسی مسائل مرتبط با مشارکت، استفاده نمود. در تدوین پرسشنامه و به جهت افزایش کارایی آن، از دو نمونه سؤالات اسمی و سؤالات طیفی (طیف لیکرت) استفاده شده است. لازم به ذکر است با انجام ۱۸ مصاحبه عمیق، اشباع نظری رخ داده و در خصوص پرسشنامه نیز با استفاده از فرمول زیر برای جوامع نامحدود (سرای، ۱۳۹۷: ۶۷) و ضریب ۱۰٪ خطا در انجام مصاحبه و با رعایت ۹۵٪ اطمینان، ۴۰۵ پرسشنامه تهیه و انجام شد.

$$\frac{Z^2 \cdot p \cdot (1 - p)}{d^2}$$

یافته‌های پژوهش

در تحلیل پرسشنامه‌های انجام شده می‌توان بیان نمود که موضوع مشارکت مفهومی مردم نهاد و برگرفته از نگاه شهروندان به این موضوع می‌باشد. مسائل و مشکلات در شهرها

به‌خصوص در زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی- فرهنگی منجر به این شده که شهروندان اعتماد خود را نسبت به مدیران و سیاست‌های مرتبط با اداره شهر و جامعه تا حدود زیادی از دست داده و تغییرات در سازمان و ساختار اداره شهر را درخواست نمایند. با توجه به نگاه‌های از بالا به پایین مدیران و حاکمان جامعه در طول قرن‌ها و سالیان گذشته و همچنین تدوین برنامه‌ها و طرح‌های توسعه شهری بر همین منوال منجر به آن شده که شهروندان و نیازهای مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، زیستی و ... آن‌ها آنچنان موردنظر قرار نگرفته و مفاهیم مشارکت مردم تا حد نظرسنجی صرف تقلیل یابد. ضمن آنکه نظرسنجی‌ها نیز به‌اندازه کافی مورد استفاده قرار نگرفته و برنامه‌ریزان و طراحان خود را به‌عنوان شخصی که صلاح مردم را می‌بیند و می‌تواند برای آنها و آینده شهر و شهروندان تصمیم‌گیری کند دیده‌اند و این موضوع منجر به آن شده که در بسیاری از موارد نه تنها طرح‌ها و برنامه‌ها مورد استقبال عمومی قرار نگیرند، در بسیاری موارد نیز مردم برخلاف شرایط و ضوابط اقدام نموده و یا انجام آن را به کنار گذاشته‌اند.

تبعیض‌ها در تأمین منابع و امکانات در شهرها و همچنین عدم توجه درست و دقیق مسئولین به نیازها و خواسته‌های مردم منجر به این شده است که اعتماد اجتماعی به ساختار و سازمان مدیریت و حاکمیت تا حدود زیادی تقلیل یافته و سرمایه اجتماعی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین داشته‌های مدیران، تضعیف شود. مردم درخواست و نیاز دارند که در کنار تفویض قدرت به آنها و کسب نظر از ایشان، در تمامی امور شهر دخالت داشته و نیازها، مسائل و مشکلات و همچنین خواسته‌های آن‌ها مورد توجه قرار گیرد و برای مرتفع شدن آنها اقدامات لازم صورت گیرد. با بروز این اقدامات در شهر، مشارکت اجتماعی رنگ و بویی جدید به خود گرفته و شاهد تقویت و تحول در تمامی عرصه‌های مشارکت شهروندی خواهیم بود زیرا مردم خود را دارای قدرت و اهمیت دیده و نسبت به رشد و توسعه آن اقدام می‌نمایند.

با توجه به مصاحبه‌های انجام‌شده با شهروندان در قالب پرسشنامه تهیه‌شده به‌منظور اخذ نظر آنها در ارتباط با مفهوم و پدیده مشارکت می‌توان بیان نمود که موارد به شرح ذیل از مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری و تحقق مشارکت از نگاه مردم بوده است:

- ❖ پاسخگو بودن مدیران در برابر مردم و مسائل شهری و همچنین تصمیمات
- ❖ مشوق‌ها و موضوعات تشویقی برای جلب نظر مردم به جهت مشارکت
- ❖ ارائه خدمات از سوی مدیریت شهری به خصوص خدمات اولیه زندگی
- ❖ اطلاع‌رسانی در خصوص موضوعات مربوط به شهر و برنامه‌های جاری و آتی
- ❖ شفافیت به خصوص در ارتباط با تصمیمات، برنامه‌ها و وضعیت مالی مدیریت

شهری

- ❖ وجود جلسات مداوم میان مدیران و شهروندان در حل و فصل مسائل و مشکلات
- ❖ عدالت در دسترسی به خدمات در تمامی نقاط و محدوده جغرافیایی
- ❖ ارزش نهادن به مردن و نظرات آنها در تصمیمات شهری
- ❖ تقویت نهادهای اجتماعی به خصوص مراکز مردم‌نهاد
- ❖ وجود تأمین اقتصادی و ثبات مالی در شهر برای شهروندان
- ❖ همفکری مدیران با مردم در موضوعات مختلف
- ❖ دوری از موازی کاری سازمان‌ها به جهت روشن شدن خدمات و شرح وظایف آنها و جلوگیری از تداخل کاری

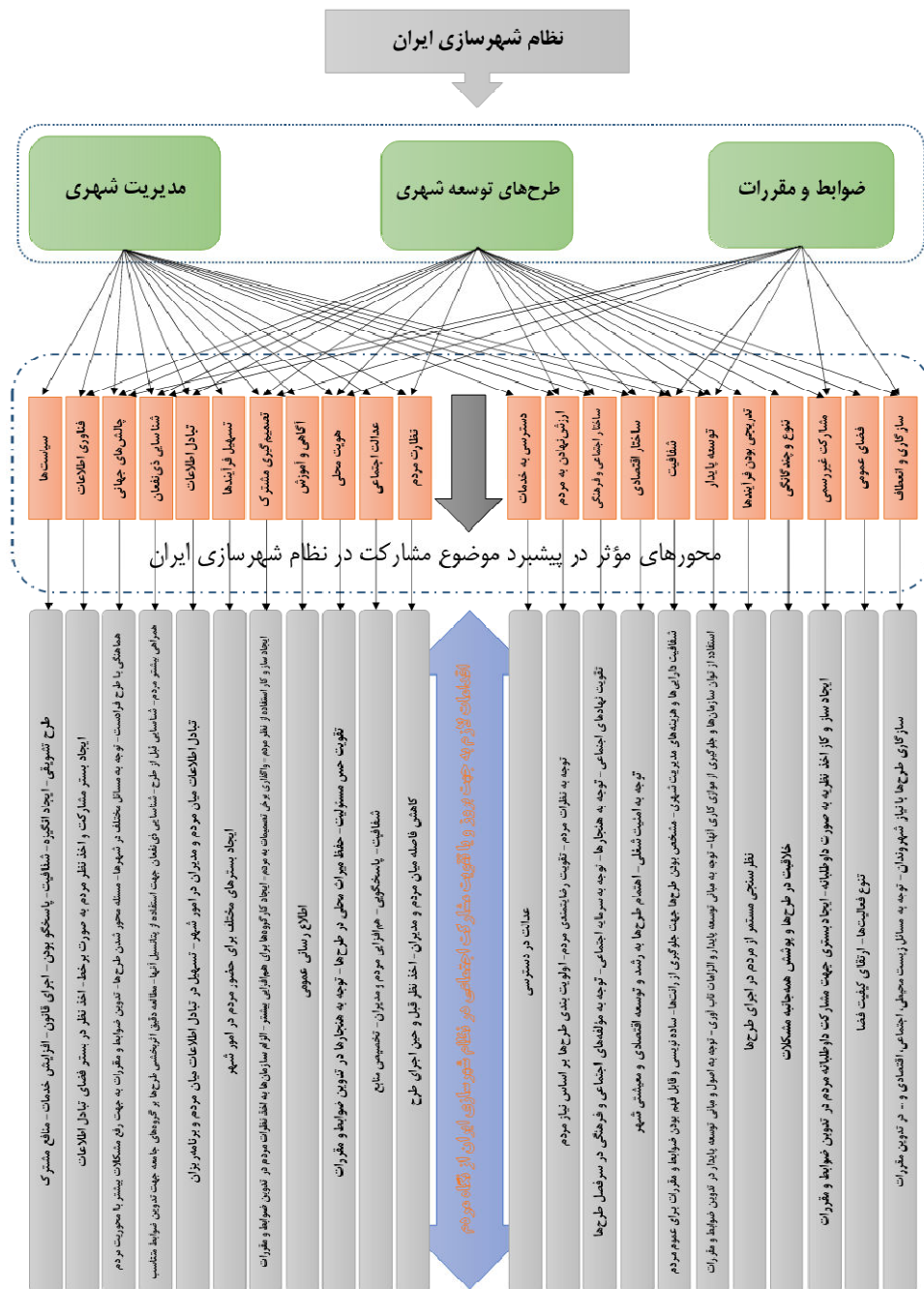
- ❖ خلاقیت در برنامه‌ریزی و طرح‌ریزی شهری و اداره امور
- ❖ توجه به هویت محلی در تمامی مسائل و برنامه‌ها برای شهر
- ❖ ایجاد کارگروه‌های مختلف مختص به موضوعات شهری به منظور تعامل بیشتر با

مردم

- ❖ توجه به هنجارها و ساختارهای اجتماعی در تهیه طرح‌ها و برخورد با مسائل

مختلف

- ❖ هماهنگی طرح‌ها با نیازهای و شرایط جامعه و شهروندان
- بنابراین می‌توان بیان نمود که با رعایت بیشتر مسائل عنوان‌شده از سوی مردم می‌توان امید داشت که همراهی آنها با مدیریت شهری و تعامل با مدیران بیشتر شده و مشارکت اجتماعی به معنای دقیق‌تر آن تحقق یابد.

در تحلیل مصاحبه‌های انجام‌شده می‌توان بیان نمود که کارشناسان در تعریف مشارکت در غرب به مسائلی همچون فردگرایی، حقوق قانونی و الزامات اجرایی، دموکراسی و اثر غالب نظر مردم و ... پرداخته و در خصوص مشارکت در ایران به مسائلی همچون جمع‌نگرانه بودن آن، خودجوش بودن مشارکت، کوچک‌مقیاس و محلی بودن آن و ... اشاره نموده‌اند. از نگاه آنها مشارکت موضوع و مفهومی است که در بطن جامعه شکل گرفته و می‌بایست در میان مردم و اجتماع نهادینه شود. از این‌رو برای تحقق آن در کنار سیاست‌های مدیران و حاکمان جامعه و همچنین بستر تحقق‌پذیری آن، مردم نیز می‌بایست پذیرای آن باشند که این خود نیازمند پیش‌نیازهای متعدد می‌باشد.

در مصاحبه انجام‌شده با کارشناسان علاوه بر آنچه مردم در پرسش‌نامه‌های اخذشده بدان اشاره داشتند، موضوعات دیگری نیز مطرح شد که خلاصه آنها به شرح ذیل می‌باشد:

➤ اصلاح ساختار اداری و نهادی به منظور تحقق اجتماعات و نهادهای محلی دارای قدرت و همراهی مدیریت مرکزی با آن

➤ آموزش‌های شهروندی و موضوعات مرتبط با فرهنگ شهری به جهت آشنایی بیشتر مردم با مفاهیم مشارکت اجتماعی و ضوابط و ساختارهای مرتبط با آن

➤ توسعه تکنولوژی و بهره‌گیری از آن به منظور مشارکت حداکثری مردم و مشارکت غیرحضوری

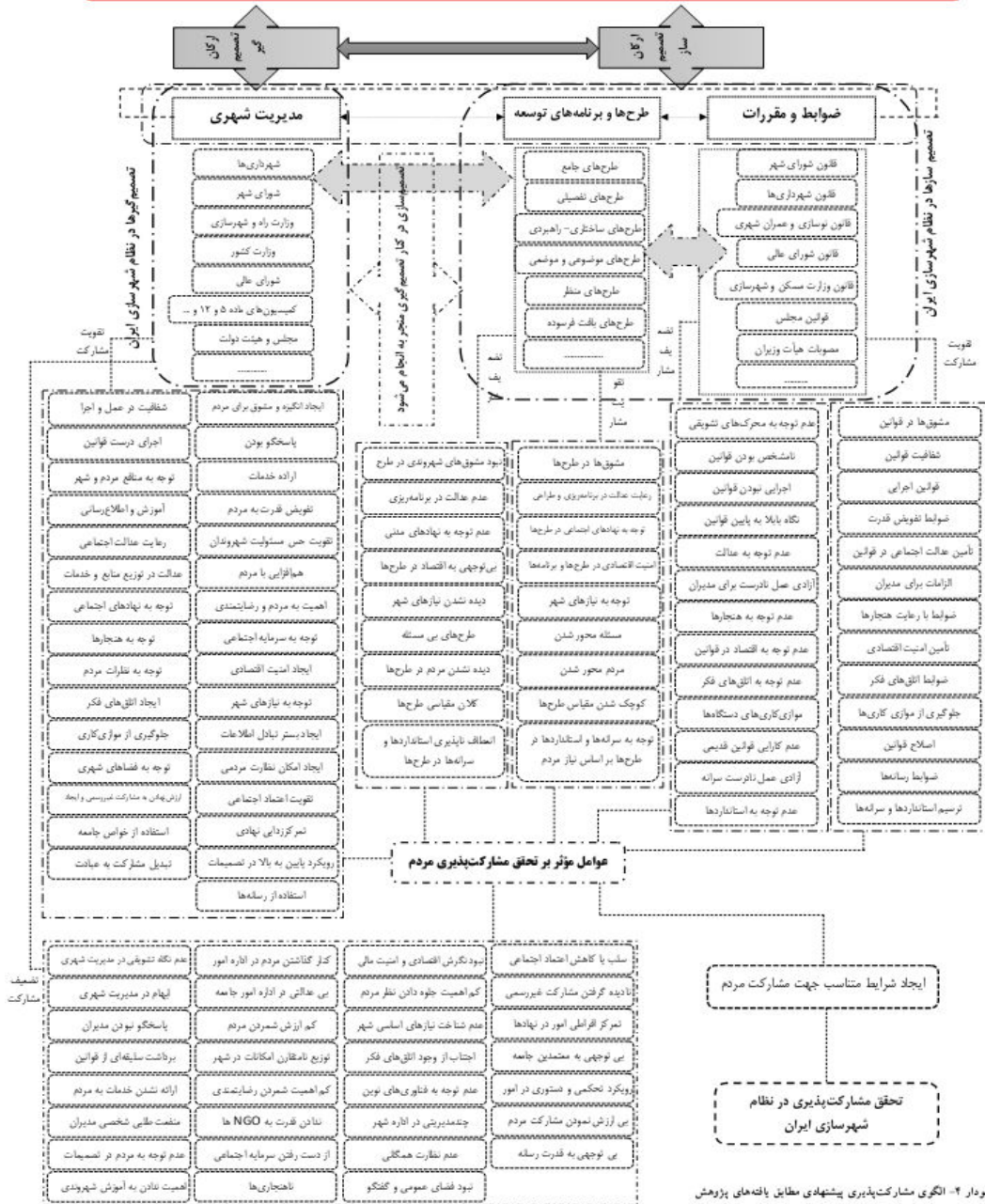
➤ اعتمادسازی و جلب اعتماد مردم به مدیریت شهری با بهره‌گیری از مواردی همچون شفاف‌سازی برنامه‌های شهری به خصوص در ارتباط با مسائل مالی، اطلاع‌رسانی به مردم در ارتباط با موضوعات مهم که بر زندگی شهری اثرگذار است، پاسخگو بودن مدیران در ارتباط با تصمیمات و برنامه‌ها و ...

➤ اصلاح قوانین و مقررات شهری به خصوص به جهت افزایش روند از پایین به بالا بودن آنها به جای تحکمی بودن

➤ توجه به عدالت اجتماعی به خصوص در ارتباط با ارائه خدمات مختلف سخت‌افزاری و نرم‌افزاری در شهر و همچنین در دستیابی به امکانات و منابع در شهر

- اعطای قدرت تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری به مردم به جهت ارزش نهادن به آنها به‌عنوان صاحبان اصلی شهر
 - همراهی مدیران و مسئولین با مردم به‌خصوص در ارتباط با رفع مشکلات و نیازهای آنها
 - تغییر روند تصمیم‌گیری دستوری مدیران و هم‌افزایی بیشتر آنها با مردم به جهت همفکری و تعامل بیشتر با شهروندان
 - استفاده از قدرت رسانه و مدیا به جهت مسائلی همچون همراهی مردم، آموزش‌های شهروندی، تبلیغات مربوط به برنامه‌ها و طرح‌های توسعه شهری و مزایای مشارکت همه‌جانبه مردم
 - توجه به استانداردها و سرانه‌های شهری و استفاده از نظر مردم و نیازسنجی از آنها به جهت مشخص شدن سرانه خدمات بر اساس شرایط محدوده‌های جغرافیایی و اجتماعی به جهت تأمین درست و منطقی نیازهای شهری و کاربری‌ها
- همان‌طور که ملاحظه می‌شود یکی از مهم‌ترین موضوعات در مفهوم مشارکت‌پذیری، توجه به مردم و موضوعات اصلی آنها به‌عنوان کاربران فضا و صاحبان اصلی شهر بوده و تا زمانی که این توجه و ارزش نهادن به آنها و استفاده از نظر مردم و سپردن قدرت به آنها به‌منظور تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری در سایه آموزش‌های صحیح و طرح‌های اصولی و منطقی، تحقق پیدا نکند، شاهد شکل‌گیری مشارکت اجتماعی به معنای واقعی آن نخواهیم بود.

الگوی مشارکت‌پذیری شهروندان در ایران بر اساس نتایج پژوهش

شماره ۴- الگوی مشارکت‌پذیری پیشنهادی مطابق یافته‌های پژوهش

در الگو یا مدل استخراج شده از پژوهش مشاهده می‌شود که به منظور تحقق مشارکت در ایران، می‌بایست ارکان تصمیم‌ساز و تصمیم‌گیر در کنار یکدیگر می‌توانند منجر به شکل‌گیری مشارکت واقعی شوند. تصمیم‌سازان با ایجاد قوانین و مقررات مربوطه و همچنین ترسیم طرح‌ها و برنامه‌های تسهیل‌کننده مشارکت به تصمیم‌گیران این فرصت و امکان را می‌دهند که بر اساس رویکردهای مشخص و تدوین شده نسبت به تحقق مشارکت‌پذیری مردم و نهایتاً مشارکت شهروندان در امور جامعه حرکت نموده تا حضور مردم در امور اداره‌کننده اجتماع بتواند مدیران را در انجام وظایف خود یاری نماید. در این میان شناخت عوامل تقویت‌کننده و یا تضعیف‌کننده مشارکت بر مبنای الگوی ارائه شده در این پژوهش نه تنها می‌تواند راهگشای مدیران باشد، بلکه به نظر می‌رسد می‌تواند مشروعیت و جایگاه آنها را در میان شهروندان و مردم جامعه تثبیت نموده و منجر به بروز مشارکت در شکل واقعی آن شود. ضمن آنکه تحقق این الگو و مدل نیازمند هم‌آوایی و هم‌راستایی تمامی ارکان بوده و هر یک از آنها با انجام درست و به موقع وظایف و اختیارات خود می‌توانند تحقق مشارکت شهروندان را تسهیل و تقویت نمایند.

سپاسگزاری:

بدین وسیله نویسندگان این پژوهش از تمامی فرهیختگان و اساتیدی که در نگارش این تحقیق نقشی داشته‌اند کمال تشکر و امتنان را دارند.

تعارض منافع:

تعارض منافی وجود ندارد.

ORCID

Mohammad Taghi Pirbabaie <https://orcid.org/0000-0002-6305-9611>

Hossein Khani <https://orcid.org/0009-0005-1441-7688>

منابع

- اولسن، منکور. (۱۳۹۹)، منطق عمل جمعی، کالاهای عمومی و نظریه گروه‌ها، تهران.
- بشیریه حسین. (۱۳۹۴)، جامعه‌شناسی سیاسی، نشر نی، تهران.
- بلیکی، نورمن. (۱۴۰۲)، طراحی پژوهش‌های اجتماعی، ترجمه حسن چاوشیان، نشر نی.
- جهانی دولت‌آباد، اسماعیل و جهانی دولت‌آباد، رحمان. (۱۴۰۰)، اثرسنجی پروژه‌های هوشمندسازی شهرداری منطقه ۲ تهران، فصلنامه برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای، سال ششم، شماره ۱۷.
- حبیبی، محسن و سعیدی رضوانی، نوید. (۱۳۸۴)، شهرسازی مشارکتی: کاوشی نظری در شرایط ایران، فصلنامه هنرهای زیبا شماره ۲۴.
- حسنی، علیرضا. (۱۳۸۰)، توسعه و مشارکت: رویکردی نو در برنامه‌ریزی، انتشارات سمت، تهران.
- راینسون، جان؛ تئودور شاور. (۱۳۹۷)، مشارکت مردمی، توسعه روستایی و برنامه‌ریزی مشارکتی، تهران.
- راش، مایکل. (۱۳۷۷)، جامعه و سیاست، ترجمه منوچهر صبوری، انتشارات سمت، تهران.
- رجبی آریتا. (۱۳۹۰)، شیوه‌های مشارکت شهروندی در فرآیند توسعه شهری، فصلنامه جغرافیایی آمایش محیط، شماره ۱۲.
- رفیعیان، مجتبی و شجاعی، دلارام. (۱۴۰۲)، بازشناسی مفهوم پایداری اجتماعی در مطالعات شهری در جستجوی یک چارچوب نظری، فصلنامه برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای، سال هشتم، شماره ۲۴.
- رهنما، محمدتقی. (۱۳۹۷)، برنامه‌ریزی مناطق مرکزی شهرها، اصول، مبانی و تئوری‌ها، انتشارات جهاد دانشگاهی.
- ریترز، جورج. (۱۳۹۶)، نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ترجمه محسن ثلاثی.
- سربایی، حسن. (۱۳۹۷)، مقدمه‌ای بر نمونه‌گیری در تحقیق، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.
- شرفی، مرجان و برک پور، ناصر. (۱۳۹۷)، گونه شناسی تکنیک‌های مشارکت شهروندان در برنامه‌ریزی شهری بر مبنای سطوح مختلف مشارکت، نامه معماری و شهرسازی.

- صرافى، مظفر. (۱۳۹۴)، توسعه پایدار و مسئولیت برنامه‌ریزان شهری، مجله معماری و شهرسازی.
- عباس‌زاده، مصطفی. (۱۳۸۷)، بررسی عوامل مؤثر در مشارکت شهروندان در امور شهری مورد مطالعه شهر اصفهان، پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه اصفهان.
- غفاری، غلامرضا و نیازی، محسن. (۱۳۸۶)، جامعه‌شناسی مشارکت، نشر نزدیک.
- کایوتری هوین. (۱۳۹۷)، مشارکت در توسعه، ترجمه هادی غبرایی و داود طبایی، انتشارات روشن، تهران.
- گلستانه، سید همایون و صادقی نایینی، حسن. (۱۴۰۳)، نقش تحول‌آفرین طراحی برای نوآوری اجتماعی در توسعه جوامع محلی، فصلنامه برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای، سال نهم، شماره ۳۱.
- طوسی محمدعلی. (۱۳۹۷)، مشارکت به چه معناست، نشریه مدیریت دولتی، دوره جدید، شماره ۳۲، انتشارات مرکز آموزش مدیریت.
- محمدی، مریم و کیانی، کیارش. (۱۳۹۹)، بازخوانی یک طرح شهری با بهره‌گیری از انگاره حق به شهر - مجتمع تجاری عرش آجودانیه تهران، فصلنامه برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای، سال پنجم، شماره ۱۵.
- مهدی‌زاده جواد. (۱۳۹۵)، برنامه‌ریزی راهبردی توسعه شهری (تجربیات اخیر جهانی و جایگاه آن در ایران)، تهران.

- Botterill, L. C. & Fisher, M. (2012). Magical thinking: The rise of the community participation model. *Paper presented at the Jubilee conference of the Australasian Political Studies Association*, Australian National University, Canberra.
- Davies, A. R (2012), *Hidden or Hiding? Public Perceptions of Participation in the Planning System*, TPR, 72
- Davidson S. (2008), *Spinning the wheel of empowerment*. In: Planning. Vol 1262.
- Delli Priscoli, Jerme (2003) *Participation Consensus Building and Conflict Management Training*, UNESC.
- Deshler, D. & D. Sock (1985) "Community Development Participation, A Concept Review of the International Literature", *Paper presented at the*

International league for social commitment in Adult Education, Ljungkile, Sweden.

- Juarez, J. A. & Brown, K. D. (2008). Extracting or empowering? A critique of participatory methods for marginalized populations. *Landscape Journal*, 27(2), 190-204.
- Putnam, R (2006). *Bowling Alone: the collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster
- Sanoff, Henry (2010) *Community Participation Methods in Design and Planning*, John Wiley & Sons, INC.
- Smith, Bruce (2003) *Public Policy and Public Participation Engaging Citizens and Community in the Development of Public Policy*, BLSmith Groupwork Inc.
- Talò Cosimo & Terri Mannarini (2015), Evaluating public participation: Instruments and implications for citizen involvement, *Community Development* 44(2).

استناد به این مقاله: خانی، حسین و پیربابایی، محمدتقی. (۱۴۰۵). شیوه‌های تقویت مشارکت‌پذیری در نظام شهرسازی معاصر در ایران با تأکید بر نظریه‌های مشارکتی، فصلنامه برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای، ۱۱(۳۶)، ۱۵۷-۱۸۹.

Urban and Regional Development Planning is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.